

Herczeg Tamás
DLA értekezés tézisei

MAGYARORSZÁGI FALUSI RAVATALOZÓK ÉPÍTÉSZETE

Alkalmak az építész ösztöneinek kiművelésére, egy lehetetlennek látszó feladat megismerésére

Témavezető_Janáky István DLA
Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, Doktori Iskola

2009

Témafelvetés

A 20. sz. közepére Magyarországon épp úgy, ahogy Európa számos más országában is, sajátos helyzet alakult ki a temetkezési szokásokban. A feltartóztathatatlan szekuláris folyamatok, és szolgálólányuk, a tudományok vezérelte átalakulás az élet minden területén olyan új fontosságokat teremtett, mint a hatékonyság, célszerűség, tipizálhatóság és a higiénia. Ezek aztán adminisztratív magasságokba emelkedve egyik pillanatról a másikra felszámolták magyar falvakban élő évszázados temetési rítusokat. Ettől kezdve, a modern idők vágyának megfelelően, magánházak helyett a mindenfajta előzmény és hagyomány nélkül megjelenő ravatalozókban, hullaházakban történik a ravatalozás. Az új funkció megformálására hivatott építészek és művészek a modern kultúra centrumaiban, a városokban természetesen több figyelmet szenteltek a kísérletezésre, de a periférián az esetek többségében a közösség megoldhatatlannak tűnő építészeti feladattal találta szemben magát. A magyarországi kistelepülések és falvak temetőiben az 1920-as évektől kezdődően megszülető ravatalozók építészeti minősége kizárólag az adott pillanatban jelenlévő, helyi „alkotó erők” kedvétől, lehetőségeitől és tudásától függött. A sebtében felhúzott, nyári mosókonyhára vagy raktárra emlékeztető épületek hamarosan maradék rituális feladatuktól is megszabadultak. Funkciójuk azonosult építészeti karakterükkel: raktárakká, kiszolgáló épületekké degradálódtak, míg a temető növényekkel, fákkal körbevett, fedett nyitott és szabad ég alatti terei a temetési szertartás centrumává váltak. A ravatalozó épület profán karakterének és a külső, nyitott tér időleges szakrális felöltöztetésének szerencsétlen dualitása, mint egy összenemillő pár kényszerű házassága, ma is gyakran megfigyelhető a magyar kistelepülések temetőiben.

A doktori kutatás célja

Felismerve a tarthatatlan helyzetet, az utóbbi évtizedben egyre több falu teremti meg magának a lehetőséget, hogy új ravatalozó építésével vagy a régi átalakításával halottai búcsúztatásához méltó helyet teremtsen. Számosan vannak még azonban olyan kevésbé szerencsés, vagy tehetős falvak, melyek számára hasznos lehet egy afféle falusi ravatalozó esetgyűjtemény. Doktori munkámban különböző, de egymással összefüggésbe állítható és együttműködni képes építészeti és tájépítészeti megközelítések vizsgálatával fogalmazom, melyek kiindulási pontot jelenthetnek mindazok számára, akik a magyar falvak ravatalozó építészetének megújításán gondolkoznak.

Elméleti kutatás felépítése

Elméleti doktori munkám egyes fejezetei egy-egy tézis kidolgozását tartalmazzák. Az állítások száraz ismeretanyagát igyekszem közelről megtapasztalt, gyakorlati esettanulmányok mellérendelésével kiegészíteni. A tézisek között is alapvetően mellérendelő viszonyt próbáltam teremteni. Nem egy lépésről lépésre, a tézisekből hierarchikusan egymásraépülő, önmagába záruló rendszer felállítása volt a cél. A falusi ravatalozók építészetének megújítását ugyanis egy mindenütt és mindenkor érvényes, teljes és koherens építészeti koncepció mentén nem tartom lehetségesnek. Egy-egy tézis elméleti alapgondolatából és gyakorlati tükröződéseiből levonható tanulságokat viszont önmagukban is időtállóknak és továbbfejleszthetőnek gondolom. Ebből pedig, reményeim szerint, már körvonalazódik egy nyitott struktúra létrehozásának szándéka, mely bármikor folytatható és kiegészíthető.

Az alapvetések egymás mellett, párhuzamosan futó laza szálai közé azonban szükségesnek éreztem elhelyezni néhány helyen keresztirányú rögzítő fonatokat, amolyan köztes anyagot, meggátolandó az összegabalyodást és a gondolatok parttalan hömpölygését. A tézis-mátrix eme referenciaközegét a falusi temetőben megjelenő *épített* és jelenvaló *természeti* környezet, valamint a határukon keletkező *köztes tér* egységének, formálási lehetőségeinek és szakrális telítődésének vizsgálata alkotja.

Mestermunka felépítése

Az elméleti kutatáshoz szorosan kapcsolódik, az azokból levonható tanulságokat pedig igyekszik beépíteni a mestermunkámat alkotó négy önálló ravatalozó- illetve temetőterv, melyek konkrét helyszínre és megbízás alapján készültek. Közülük három terv- a táti temető, az ötvöskőnyi és kisbajomi ravatalozó - a megvalósulás előtt áll. A negyedik, nagyatádi ravatalozó dokumentációja felkérésre készített tanulmányterv. A táti temető és urnafal tervezése Karácsony Tamás építésszel és Barcza Dániel tájépítésszel közös munkánk.

A doktori tanulmányaim alatt Mesteremmel levélben megkerestünk több mint 100, az elméleti kutatásban említett gyűjtés alapján kiválasztott falut. Az együttműködés különböző szintjeit és formáit ajánlottuk fel a települések rossz állapotban lévő ravatalozóinak ügyében. Csak kevés számú visszajelzés érkezett, melyekből tanulmánytervnel több nem kerekedett. Ezekből néhány az elméleti munka esettanulmányai között szerepel, de tulajdonképpen a mestermunka kiegészítésének is tekinthetők.

A mestermunka összes elemét keretbe foglalja az a törekvés, mely a közeli és távoli, zárt és nyitott, külső és belső, épített és nőtt temetői térstruktúrák peremhelyzetének differenciált egységbe rendezésére irányul. Az építészeti eszközökön túl ehhez minden esetben segítségül hívom az élő növényzet tér és formaalkotó tehetségét is.

1_Urnatemető és urnafal kialakítása a táti temetőben, Esztergom-Komárom megye

Az Esztergom melletti falu temetője a Duna és a 10. sz főút metszéspontjában terül el. A hazánkban is egyre inkább terjedő urnás temetkezés kiszolgálására és a temető nyugati bővítésére a helyi önkormányzat urnatemető, urnafal, új parcellák és utak kialakítását határozta el. Ehhez készültek a bemutatott tanulmány, engedélyezési és kiviteli tervek. Az ék alakú sírkert meglévő ravatalozó mögötti hegyes csúcsa ezidáig műkökerítéssel körbevett, amolyan elfelejtett, hátsó fertály volt. Védett , intím jellege azonban egyértelműen kijelölte a majdani urnakert helyét. A közlekedés zaja és az illetlen érdeklődés elől igyekeztünk elrejteni az új, parkszerűen kialakított urnatemetőt, melyet súlyosan zárt betonfal ölel körbe a főút intenzív forgalma felől. A Duna menti kis földút mentén viszont embermagasságú sövényfal vigyáz a gyászolók és a látogatók nyugalma, elzárva a belátást, de érzékeny szűrő módjára átengedve a folyópart hangjait és neszeit. A tervezési koncepció lényege tehát az urnatemető spiritulális és geográfiai határhelyzetének egymással harmónikus kontrasztban álló kertészeti és építészeti artikulációja. Az erőteljes építészeti anyag és forma megnyugtató keretet teremt a növényzet csak alig korlátozott burjánzásához.

Családomat szoros rokoni szálak kötik Somogy megyéhez. Ezen ismeretség folytán lehetőségem adódott két, egymáshoz közeli falu és egy város temetőjében a meglévő, rossz állapotú és a legújabb előírásoknak nem megfelelő épület helyett új ravatalozót tervezni.

2_Ravatalozó Ötvöskönyiban, Somogy megye

A régi rozoga kis ház, mely eleinte magányos idegen módjára ácsorgott a temető közepén, mára a régi sírparcellák és az üres-füves terület határán játékos támaszra lelt az évtizedek alatt megerősödött facsoportban. Az új ház telepítését ezért legfőképpen ez a táji adottság határozta meg. A zárt funkciókat tartalmazó és a régi épületből kitermelt bontott téglából készülő belső mag hagyományos, egyszerű forma. Tradicionális falusi építészettől származó ágfonat-textúra öleli körbe, majd leválik róla, a fedett nyitott tér peremére érkezik, a belőle készült fal végül kapcsolatot teremt az évtizedes fákkal is. A kompozíció utolsó rétegét pedig a fonatra felkapaszkodó és a házat idővel beborító növényháló képezi. A terv fő koncepciója tehát egy homogén és az adott helyhez köthető anyagszerkezettel való kísérletezés, melynek célja a zárt épülettömeg, az átmeneti fedett-nyitott tér, a közvetlen környezet és a táj közötti kapcsolat megteremtése.

3_Ravatalozó Kisbajomban, Somogy megye

A terv az előzőekben ismertetett építészeti, tájépítészeti és tér kísérlet újabb fejezetét jelenti. A meglévő épület falainak megtartása mellett a sírok által szorosan közrezárt helyen, a lehető legnagyobb külső, intim búcsúztató tér kialakítása volt a feladat. Ebben az esetben a térhatároló homogén héjat a helyben nagy mennyiségben rendelkezésre álló deszkákból készült porózus struktúra hozza létre. Ez a szerkezet, reményeink szerint, később egyesül a felfelé törekvő futónövényzettel.

4_Ravatalozó Nagyatádon, Somogy megye

Központban, urbánus környezetben, vasútvonal, többsávos út, lakóházak gyűrűjében terül el a pompás temetőkápolna köré települt nagyatádi sírkert. Nem csoda hát, hogy az évtizedekkel ezelőtt épített, mára idejétmúlttá vált ravatalozó nem merészkedett beljebb a temető kerítésénél. A kényszer lehetőséget teremt. A temetőfal tárgyként magába olvaszt minden zárt, belső funkciót, nem konkurál a méltóságteljes templommal. Csak egy egyszerű tető, alatta a nyitott tér, ami a ravatalozó jelenlétéről árulkodik.

Doktori értekezés tézisei

1.Tézis

A gyűjtemény

Az összekuszálódás felszámolásának egyik legkézenfekvőbb módszere a szálvégek felkutatása és egyenként történő beazonosítása. Ez ugyan hosszadalmas, fárasztó és felettébb mechanikus eljárás, de a dolgok valós megtapasztalásának nincs más útja.

Mesterem, Janáky István már hosszabb ideje kirándulásokat tesz Magyarország eldugott zugaiban rejtőzködő építészeti szépségek után kutatva. Ő figyelt fel útjai során arra a jelenségre, hogy a kistelepülések, falvak temetőinek gyakran lenyűgöző és gondozott növényállománya mellett a ravatalozók legtöbbször igénytelen viskó, rohammunkával felhúzott garázs, vagy nyári fagylatkozó módjára ácsorognak a temetőkeretek csendes szegleteiben. A doktori kutatás az ő indíttatására kezdődött. Számos közös és magányos kirándulás, tanulmányút alatt számomra is feltárult egy szunnyadó, érintetlen és elhanyagolt világ. A terepmunka során a tárgyi dokumentálás mellett törekedtem kifürkészni az épületek használói és ravatalozók között fennálló viszonyt is.

Az évek során lassan felhalmozódott és azóta is folyamatosan kiegészülő gyűjtemény elemeinek építési korszak, régió és típus szerinti rendszerezése a minél teljesebb problématerkép és strukturális rétegei empirikus megalkotásában nyújt segítséget.

Történelmi áttekintés

(A hagyomány elvesztésének okai. Néhány vékony szál a múlt és a jelen között.)

A fejezet a magyar falvak temetőiben tapasztalható mai viszonyok kialakulásának közvetlen és közvetett történelmi okait veszi sorra. Felvázolom a rendelkezésre álló alapos néprajzi kutatások felhasználásával a közel fél évszázada megszakadt temetkezési hagyományok legfontosabb mozzanatait. Ezek alapján kísérletet teszek ama sejtés igazolására, hogy néhány halványan derengő, elmosódó kontúrokkal rendelkező, de továbbélő temetési szokás segítséget nyújthat a falusi temetőépítészeti megújítási törekvéseiben.

Ezek közül a legfontosabb az a párhuzam, ami az egykori *lakóház-tornác-udvar-utca*, valamint a *ravatalozó-nyitott előtér-belső út* térszövet között, mint a falusi temetés egykori és mai meghatározó terei között mutatkozik.

Az átmeneti tér, mint szakrális hely

(Történelmi minták és előképek)

A *ravatalozás-temetési szertartás* szokássor elválása a hétköznapi környezettől olyan új, modern középületípusot teremtett, mely ugyan funkcióját tekintve előzmények nélküli, mégis örökös és rokona a történelmi korok szakrális építészetének. Az ennek bemutatására kiragadott minták az *átmeneti tér* szakrális minősége szempontjából tematizálhatók.

_1. A hagyományos, vagy közkeletű kifejezéssel élve, történelmi egyházak liturgikus rendjében, Magyarországon és Európában is, a vallásos megnyilvánulások elsődleges központjai évszázadokon keresztül a zárt templomépületek, gyülekezeti helyek, és imaházak voltak. A szabadtéri és átmeneti terekben zajló rituálék idők kezdete óta létező hagyománya azonban ezekben a korszakokban sem tűnt el. Így a *kálváriák*, *kolostorokudvarok* természeti környezetbe és tájba komponált szakrális terei, építészeti formái, de a *zarándokhelyek*, *-templomok "ház a házban"* kialakítása is hatással volt a 20. századi modern szakrális építészetre (Ronchamp, La Tourette).

_2. Jól ismert a tény, hogy a természeti környezettel harmónikus kapcsolatban álló *átmeneti vagy köztes tér* építészeti és tájépítészeti artikulációjának kitüntetett szerepe van a keleti gondolkodásban (pl. buddhista és sinto szentélyek, zen kertek, mohamedán meditációs pavilonok stb.) Tanulmányozása fontos tanulságokkal szolgálhat az épület és a vele érintkezésben lévő növényzet, kert táj viszonyának megértésében.

Profán és szakrális rezonancia

(A vékony szál megerősödik, fogódzót képez.)

A falusi halottas háznál történő ravatalozás és az udvarán bemutatott szertartás ideiglenes rituális kellékekkel (házruha, udvarfelsőprés, tükrök letakarása stb.) felöltöztetett **profán** térben zajlott. Ennek a térnek nem voltak szakrális építészeti aspektusai. A temetőbe kikényszerített temetési rituálé ezért eleinte ott sem igényelt építészeti nyelven megfogalmazott, szakrális környezetet. Azt továbbra is a halottas háznál megszokott tárgyakkal és a gyászolók által még jól ismert, szájról szájra terjedő népszokásokkal (siratás) teremtették meg. Bajosan kérhető számon tehát a nagyhirtelen felépült kis házakon bármiféle magasrendű és kiművelt természetfeletti építészeti tartalom. A törekvés, hogy a falusi ravatalozók hétköznapi építészeti karakterét felváltsa egy méltóságteljes **szakrális** architektúra, csak később, gyaníthatóan városi hatásra jelentkezik. Az előbbit azonban nem képes megszüntetni az utóbbi.

Ha mégoly naiv és esetlen is a látható eredmény, a falusi ravatalozók építészetében az egyik legérdekesebb, noha ritkán tettenérhető, keresetlen jellegzetesség mégis az a sajátos rezonancia, melyet az egyidőben jelenlévő *hétköznapiság* és *szakralitás* rezgéseit keltenek. Azt gondoljuk, ebben a vonatkozásban alapvetően különbözik a városok, főként a nagyvárosok hasonló funkciójú épületeitől és ez az a karakter, melynek megőrzése és érvényesülésének elősegítése követendő cél lehet.

Áttűnések

(Egy svájci halottasház és az egymást segítő hagyományok)

Gion A. Caminada svájci építész, szülőfaluja ravatalozójának tervezésekor a tradicionális graubündeni lakóházat vette alapul. Hagyományos térstruktúrával és a hagyományos épületszerkezet átírásával (fa borona

fal) megfogalmazott épülete a *temetőn kívülre* került, a falu házai közé, de szorosan a *temető kerítése mellé*. A dolgok természete szerint ugyanis elsősorban az élők szolgálatára készült, még az *evilághoz* tartozik, de egyben átvezetést is jelent a *túlvilág* felé. A gyászolóknak differenciált, ismerősen otthonos tér és nyugalmas, lassú idő áll a rendelkezésére ahhoz, hogy maradéktalanul megéljék gyászukat. Azaz a mereven értelmezett *profán* és *szakrális* tartalmak összeforrnak, különálló lényegük megszűnik, határvonalukon új minőség keletkezik.

Az egyik kulturális tradíció (háznál ravatalozás) tehát kimúlófélben, de még ismerős, mindenki számára megélt élmény. A változás azonban nem jelent szakadást, csak organikus átalakulást. A kritikus pillanatban a hagyományos kulturális szövet egy erős szála a másik, egyre vékonyodó szál köré fonódik, segítségére siet. Az eddig még soha nem létező funkciót rejtő épület a meredek hegyoldalon kapaszkodó faluszövet természetes bővitményévé vált.

6.Tézis

Szimbiózis

(Adottságok és rátelepülés - helyi hagyományok)

Egy falusi ravatalozó méltó megalkotásának sikere távolról sem csak az építész szellemi és szakmai felkészültségének záloga. A közösség aktív részvétele az építésben, meglévő építészeti és természeti adottságokba való beágyazottság, helyi anyagok, formák, építési technikák alkalmazása teremthetik meg annak a lehetőségét, hogy a faluban élők és a kis ház viszonyát a természetes közvetlenség és a tiszteletteljes távolságtartás arányos egyensúlya hassá át.

